

Poticanje kreativnosti u nastavnom procesu

Marić, Darija

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:037863>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-03**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Odsjek za pedagogiju

Darija Marić

Kreativnost u nastavnom procesu

Završni rad

Mentorica: doc. dr. sc. Renata Jukić

Osijek, 2019. godina

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Odsjek za pedagogiju
Engleski jezik i književnost i pedagogija

Darija Marić

Kreativnost u nastavnom procesu
Završni rad

Društvene znanosti, Pedagogija, Didaktika

Mentorica: doc. dr. sc. Renata Jukić

Osijek, 2019.

Prilog: Izjava o akademskoj čestitosti i o suglasnosti za javno objavljivanje

Obveza je studenta da donju Izjavu vlastoručno potpiše i umetne kao treću stranicu završnog odnosno diplomskog rada.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, datum

13. 09. 2019.

gorja Maric, 0269110265
ime i prezime studenta, JMBAG

Sažetak

Kreativnost je osobina svakog čovjeka i uvjet opstanka društva jer oslobađa ljudske potencijale i nudi svijetu nova rješenja. Svi smo rođeni s jednakim predispozicijama potrebnim za razvoj kreativnosti, ali ona se razvija ili biva sputavana pod utjecajem različitih čimbenika. Na razvoj kreativnosti utječu brojni faktori kao što su okolina, društvene okolnosti te kvaliteta odgojno-obrazovnog procesa kojemu je cilj razvijanje učenikove ličnosti radi postizanja individualnog stvaralačkog maksimuma. Obitelj ima odlučujuću ulogu u formiranju djetetovih vrijednosti, te stjecanju umijeća i razvijanju kreativnosti. Razvoj kreativnosti nastavlja se tijekom odgojno-obrazovnog procesa kojemu je glavni cilj omogućiti razvoj kreativnosti kod učenika, poticati kritičko i stvaralačko mišljenje i otvorenost učenika za nove metode rada. Pasivna i nefunkcionalna nastava jedan je od glavnih čimbenika sputavanja kreativnosti. Nastava čini osnovu cjelokupnog odgoja i obrazovanja te se njenom kvalitetnom izvođenju pridaje najviše pozornosti jer su odgojno-obrazovne ustanove ključ promjena u društvu. Kreativno učenje je najviši oblik učenja i samo kreativan nastavnik može učenika svojim radom, metodama i programom pripremiti za izazove budućnosti. Promjene kreću od nastavnika koji su otvoreni za stvaralaštvo i fleksibilnost u radu, motiviraju svoje učenike, brinu o njihovim osjećajima, potiču kreativan rad i tako stvaraju kreativne učenike. Važno je otkriti kreativnost kod svakog učenika i omogućiti im razvoj njihovih sposobnosti. Kreativni učenici pronalaze nova rješenja problema, pokazuju radoznalost, postavljaju pitanja, mijenjaju usmjerenost mišljenja, vole eksperimentirati i slobodno izražavaju svoje mišljenje.

Ključne riječi: kreativnost, kreativna nastava, kreativan stav

Sadržaj

1. Uvod.....	3
2. Kreativnost.....	4
2.1. Pojmovno određenje kreativnost.....	4
2.2. Razlika između dječje kreativnosti i kreativnosti odraslih.....	5
2.3. Teorije kreativnosti.....	6
2.4. Čimbenici koji utječu na razvoj kreativnosti.....	7
3. Važnost kreativnosti u nastavi.....	9
3.1. Kreativna nastava.....	9
3.2. Uloga kreativnosti u kvalitetnim školama.....	10
3.3. Poticanje kreativnosti u nastavi.....	11
3.3. Sputavanje kreativnosti u nastavi.....	12
4. Kreativno djelovanje nastavnika i učenika.....	15
4.1. Kreativni nastavnik	15
4.2. Kreativni učenik.....	15
5. Zaključak.....	17
6. Literatura.....	18

1. Uvod

Kreativnost u nastavnom procesu je jedan od čimbenika uspješnosti odgojno-obrazovnog procesa. Suvremeno društvo i školstvo promiču divergentno razmišljanje, razvoj kritičkog mišljenja, više načina rješenja problema i sagledavanje problema iz različitih perspektiva. Kreativnost je upravo najbolja metoda za postizanje tih ciljeva. Nastavnici bi trebali biti ti koji će potaknuti kreativnost kod učenika kao i ti koji će im objasniti koliko je važan kreativan pristup problemu. Svaki učenik je individua i upravo kao takav ima svoje načine i metode učenja koje mu se trebaju dozvoliti u nastavnom procesu. Njihovim odobravanjem, nastavnik daje do znanja učeniku da cijeni njegovo zalaganje i svu različitost koju on može pružiti, a samim time ga još više potiče na kreativnost. Kreativnost je osobina koja često biva i sputavana jer ne uključuje uobičajeno i konvencionalno rješavanje problema, a upravo ono stapa učenika u masu te gasi njegovu slobodu izražavanja i mišljenja. Kao takva, kreativnost je osobina koja se treba razvijati u nastavnom procesu jer ne samo da će potaknuti učenika na aktivno sudjelovanje u nastavi, nego i na aktivno i kreativno sudjelovanje i izražavanje u životu.

2. Kreativnost

2.1. Pojmovno određenje kreativnosti

Riječ kreativnost potječe od latinske riječi *creare*, što znači stvoriti ili oblikovati, nešto originalno učiniti – kreirati. Kreativnost je u prošlosti promatrana kao nešto misteriozno i tajnovito, a pojam kreativnosti može se naći u zapisima iz antičke Grčke i Rima. Kreativnost je prema starim Grcima značila dar od muza, božanstvo prisutno u svim važnim oblicima ljudskog stvaralaštva. Važno je naglasiti kako fenomen kreativnosti još uvijek nije u potpunosti razjašnjen te zbog toga postoji velik broj različitih definicija kreativnosti, od kojih niti jedna nije opće prihvaćena. Davis (1982) ističe da se većina stručnjaka koji proučavaju fenomen kreativnosti slaže da je kreativnost „dobra stvar”, ali da nisu tako složni kada treba definirati kreativnost ili odrediti *tko* je kreativan i *što* je kreativno. Složni su u razmišljanju da je kreativnost jedna od najznačajnijih ljudskih osobina i ima višestruki utjecaj, kako na osobni rast i razvoj čovjeka, tako i na sam napredak društva jer uključuje stvaranje i pronalaženje novih značenja. „Kreativnost možemo razmatrati u svjetlu procesa, rezultata ili osobe te je definirati kao interpersonalni i intrapersonalni proces kojim se stvaraju originalni, visokokvalitetni i značajni produkti” (Perić, 2015, 145). Runco (2004) kao bitne komponente kreativnosti navodi fleksibilnost, koja kreativnim pojedincima omogućava sposobnost nošenja s prilikama u kojima se nalaze, novim tehnologijama i svakodnevnim promjenama te reaktivnost koja podrazumijeva reakciju na probleme ili izazove. Civilizacije koje su u određenom periodu povijesti nestale uglavnom su kao uzrok nestanka imale nekreativnost vodećih društvenih skupina. To je jedan od razloga zašto je kreativnost u današnje vrijeme prepoznata kao jedan od najvažnijih pokretača društvenog napretka. Čovjek je po svojoj prirodi kreativno biće koje se nikad ne miri s postojećim stanjem i neprestano ima potrebu unaprijediti sebe i svoju okolinu, graditi, mijenjati i kreirati. Pojam kreativnosti usko je povezan s pojmom inovacije. Kreativnost se prema Srići (2003) definira kao sposobnost proizvodnje novih ideja neovisno o njihovoj eventualnoj primjenjivosti, a inventivnost kao sposobnost transformacije novih ideja u proizvode ili usluge. Zadatak kreativnosti je osloboditi ljudske potencijale i ponuditi svijetu nova rješenja (Robinson, 2011). To je dug i složen proces istraživanja i učenja koji uključuje maštu, avanturu, kreativno mišljenje i svako udaljavanje od uobičajenih postupaka. Najčešće se promatra kroz dva konceptualna okvira: 1) kao kreativni potencijal, tj. sposobnost pojedinca da stvori nešto novo i korisno, koji se najčešće mjeri testovima divergentnog mišljenja i 2) kao kreativno postignuće, tj. ostvarenost tih zamisli kao upotrebljivih postignuća, koje se najčešće mjeri kroz samoprocjene postignuća kroz različita područja ljudskog djelovanja (Jauk i sur.,

2013). Za kreativnost je bitan pozitivan kreativan stav. Kvašček (1976) ističe da kreativan stav podrazumijeva usmjerenost čovjeka da traži nova, neočekivana i duhovita rješenja problema, ne priklanja se onome što je već ustaljeno i odstupa od utvrđenih navika, stereotipa i šablona. Kreativnost se nazire u svim situacijama u kojima se vidi drugačiji odnos prema radu te dolazi do novih misli, ideja, postupaka i ostvarenja.

2.2. Razlika između dječje kreativnosti i kreativnosti odraslih

Kreativnost je dio svake osobe, od rođenja pa do smrti. To je osobina svakog čovjeka koja može biti uništena ili se razvijati pod utjecajima različitih čimbenika. Potrebno je djetetu od najmanje dobi omogućiti uvjete u kojima će moći slobodno se izražavati, postavljati pitanja, razgovarati, samostalno stvarati, otkrivati i razvijati svoju kreativnost. Dijete razvija svoju kreativnost ukoliko primi dovoljno ljubavi, sigurnosti i priznanja svojih roditelja te mu se ulijeva povjerenje u svijet i želja za njegovim otkrivanjem. Dječja kreativnost razlikuje se od kreativnosti odraslih. Najvažnijim aspektom dječje kreativnosti smatra se priroda samog procesa, dok se kreativnost odraslih većinom procjenjuje prema konačnome produktu (Grgurić, Jakubin, 1996). „Kreativni proces se odnosi na slijed misli ili akcija koje dovode do kreativnog produkta. Teorija kreativnog procesa mora biti u stanju pokazati kako se kreativni proces razlikuje od rutinskih procesa rješavanja problema“ (Arar i Rački, 2003., 11.). Postoje različiti modeli koji objašnjavaju kreativan proces, a Amabile i Pillemer (2012) navode postojanje 5 faza kreativnog procesa: prezentacija problema ili zadatka, preparacija, pronalaženje odgovora, vrednovanje odgovora i ishod. Proces se završava ukoliko je konačni rezultat potpuni uspjeh ili potpuni neuspjeh. Kreativni produkti mogu biti nešto apstraktno (ideja, teorija) ili konkretno (tehničke inovacije) te iz tih razloga ne postoji ujednačen način mjerenja vrijednosti kreativnog produkta (Kunac, 2015), ali on se ne smatra kreativnim ukoliko ne zadovoljava nijednu od tri grupe koristi: praktične, estetske i psihosocijalne (Arar i Rački, 2003). Bognar (2004) smatra da je kreativnost odraslih vezana uz njihove radne navike koje uključuju stil rada, koncentraciju, ustrajnost, sposobnost stvaranja mogućnosti i otvorenost za nove ideje, dok djeca svoj manjak iskustva kompenziraju jedinstvenim načinima razmišljanja i originalnim pristupima pojedinim zadacima. Svi smo rođeni s jednakim predispozicijama potrebnim za razvoj kreativnosti, ali što će kasnije s njima biti ovisi o mnogo čimbenika. Djeca od samog rođenja imaju svoj način istraživanja i stvaranja nečeg novog, kreativnost im je primarna i razvojna potrebna. Kreativna su, u svijet novih spoznaja ulaze već od druge i treće godine kada počinju stvarati nove kombinacije od različitih elemenata i pokazuju interes ne samo za konkretne, nego i apstraktne stvari. Stevanović (1999) pojašnjava kako djeca imaju unutarnju potrebu za spontanošću,

otvorenosti i eksperimentiranjem te ne čekaju polazak u školu kako bi započeli svoje stvaralačke pothvate. Međutim, zbog nekoliko istraživanja provedenih o kreativnosti kojima se došlo do zaključka da se kreativnost djece u dobi kada se djeca uključuju u školski sustav smanjuje, Amabile (1996) smatra kako obrazovanje onemogućava puno izražavanje dječje kreativnosti i transformira ju u kreativnost u odrasloj dobi. Iako se očekuje da dijete u školi razvija svoju kreativnost i kritičko mišljenje, one bivaju sputavane u učionicama u kojima se inzistira samo na učenju i reprodukciji gotovih informacija. Jedan od velikih problema suvremene škole je tretiranje sve djece na isti način, bez obzira na njihove sposobnosti. Kreativnost se ne može kod sve djece razviti do jednake razine, ali je potrebno da se potiče i razvija koliko može. Škrbina (2013) navodi kako se kreativnost zapravo mijenja usporedno s kognitivnim razvojem i akumulacijom životnog iskustva i stručnog znanja.

2.3. Teorije kreativnosti

Različiti teoretičari pokušali su objasniti fenomen kreativnosti iz svoje perspektive pa se stoga susrećemo s različitim teorijama kreativnosti, a Bognar (2012) navodi tri :

- 1) Kreativnost kao poremećaj – psihoanalitičari su došli do spoznaje da su neki od psihički bolesnih ljudi vrlo kreativni te su tako brojni pisci, glazbenici, pjesnici, slikari patili od psihičkih poremećaja, a neki i ostvarili svoje suicidalne tendencije. Kao primjer navode se brojna poznata imena kao što su Virginia Woolf koja se utopila u rijeci tako što je u džepove svoje haljine stavila kamenje te Vincent van Gogh koji se cijelog života nosio sa psihičkom bolešću. Po ovoj teoriji kreativnost je više znak bolesti nego zdravlja i psihičke stabilnosti te se ne smatra karakterističnom svim ljudima. Izrazito kreativni ljudi često se ne prilagođavaju svojim sredinama, ruše mnoge tabue i nailaze na otpor, a njihova postignuća tek kasnije bivaju prepoznata.

- 2) Kreativnost kao imanentna ljudska osobina – humanisti su pošli od hipoteze da je kreativnost imanentna svakom ljudskom biću i došli do zaključka da je kreativnost jedna od bitnih karakteristika čovjeka te pokazatelj da je neka osoba u potpunosti razvila svoju ljudskost.

- 3) Socijalna uvjetovanost kreativnosti – na razvoj kreativnosti veliki utjecaj imaju društvene okolnosti. Kreativnost je prisutnija u slobodnom i demokratskom društvu te bi se moglo reći kako je inovativnost društva istovremeno i pokazatelj njegove slobode i demokratsnosti. Mnogi autori perspektivu pojedinih društava vide u razvoju kreativnog potencijala i za optimističnu varijantu budućnosti potrebni su ljudi koji su otvoreni za novo, teže za vlastitom originalnošću, shvaćaju da su promjene stalne i nužne i ne pokoravaju se vanjskim autoritetima (Rogers, 1980, prema Bognar, 2012).

2.4. Čimbenici koji utječu na razvoj kreativnosti

Na razvoj kreativnosti utječe razni faktori koji su međusobno povezani i samo njihov pozitivan utjecaj može donijeti rezultate. Velik utjecaj na razvoj kreativnosti ima kvalitetno školstvo i okolina u kojoj se čovjek nalazi te društvene okolnosti. Utjecaj same okoline značajan je za razvoj kreativnosti jer okolina može poticati ili kočiti razvoj stvaralačkih potencijala. Život djeteta započinje u obitelji i to je najuža okolina u kojoj dijete stječe prva znanja, vještine i navike. „Obitelj je jedna od primarnih društvenih skupina u kojoj se ostvaruje proces odgoja djece i prva skupina u kojoj su njeni članovi integrirani i u njoj stječu prve oblike socijalizacije.” (Stevanović, 2002, 117). Ona ima odlučujuću ulogu u dječjem odgoju i formiranju djetetovih vrijednosti, te stjecanju umijeća i razvijanju kreativnosti. Djeca odgojena u obitelji u kojoj vladaju skladni obiteljski odnosi brže razvijaju svoje stvaralačke sposobnosti, a roditelji su ti koji ih prvi prepoznaju i dalje ih usmjeravaju. Za nesmetan razvoj kreativnosti bitni su i društveni uvjeti koji mogu pozitivno ili negativno utjecati na stvaralačke potencijale pojedinca. Društvena okolina je promjenjiva i zahtijeva od pojedinca prilagodbu i kreativnost koja mu omogućava kvalitetniji život. Društvo može napredovati ukoliko su karakteristike ljudi koji su dio tog društva: otvorenost za ideje, inovativnost, težnja za osobnom izgradnjom, kritičko promišljanje o problemima, težnja za razvojem svih aspekata ljudske osobnosti te osjetljivost za probleme drugih ljudi. Bognar (2012) naglašava da se demokratičnost društva ogleda u inovativnosti i kreativnosti njegovih pojedinaca. Ističe se potreba stavljanja kreativnosti u središte zanimanja gotovo svih područja, a posebice odgoja i obrazovanja koji bi trebali biti usmjereni stvaralaštvu jer se ono najsystematičnije može razvijati u odgojno obrazovnim ustanovama u kojima se potiče radoznalost, autoritet je zamijenjen slobodom, znanje se stječe bez prinude i osigurani su svi ostali uvjeti potrebni za nesmetan razvoj djetetove kreativnosti. Dijete veći dio svoga vremena provodi u školi, kojoj bi glavni cilj trebao biti omogućiti razvoj kritičkog i stvaralačkog mišljenja kod učenika. Škrbina (2013) navodi poticatelje i ometače kreativnosti u odgoju i obrazovanju. Na povećanje kreativnosti moguće je utjecati uz pomoć različitih kreativnih aktivnosti. Neki od čimbenika koji potiču kreativnost su: usmjeravanje pažnje, aktiviranje sjećanja, maštanje, ilustracija, zamišljanje, potvrđivanje. Kao čimbenici koji ometaju kreativnost navode se: crtanje ili izrađivanje kreativnog produkta djeci, ispravljanje dječjih uradaka, predlošci za bojanje, izlaganje dječjih uradaka i širenje shematskih odlika među djecom, vrednovanje i procjenjivanje dječjih kreativnih radova, komentiranje i prigovaranje, prenamješavanje vrijednosti, urednost i preciznost. Robinson (2011) je proučavao utjecaj institucija na gašenje kreativnosti i longitudinalnim istraživanjem o tome kako školski sustav

utječe na potiskivanje kreativnosti došao je do vrijednih rezultata. Naime, došao je do zaključka da što su pojedinci duže u sustavu obrazovanja i što su na većem stupnju obrazovanja to imaju manji postotak razvijenosti divergentnog mišljenja koje je uvjet stvaralaštva. Pasivna i nefunkcionalna nastava jedan je od glavnih faktora sputavanja kreativnosti.

3. Važnost kreativnosti u nastavi

3.1. Kreativna nastava

„Nastava je organizirani i sustavni oblik odgojno-obrazovne djelatnosti u školi i svrha joj je da svim učenicima pruži općeobrazovnu jezgru za život u društvenoj sredini i da im osigura potrebnu stručnu pripremu za odabrano zanimanje. Ona pretpostavlja (uključuje) tri elementa: nastavnika, učenika i sadržaj obrazovanja” (Zubčić, 2017, 18). Nastava čini osnovu cjelokupnog odgoja i obrazovanja. Kvalitetnom izvođenju nastave se pridaje najviše pozornosti, jer se od nje istovremeno i najviše očekuje. Nastava je iznimno složen proces koji se nikada ne odvija prema zacrtanom planu jer se realizira interakcijom sa živim ljudima. Kvaliteta nastave povećava se prevladavanjem nedostataka koji se u njoj najviše uočavaju. Stevanović (2002) naglašava kako su škole ključ stvaranja promjena u društvu i zbog toga je sasvim razumljivo što su u funkciju kvalitetne škole kao institucije uključeni heterogeni faktori po svojim ulogama i sadržajima aktivnosti kao što su: dobro educirani i kreativni nastavnici, proaktivno usmjereni učenici, poticajna okolina, škola koja potiče stvaralaštvo, lokalna zajednica, društvo u širem kontekstu. „Kvaliteta nastave sastoji se od kvalitete procesa i kvalitete proizvoda, dakle od pojedinačno postignutih ciljeva, razvijenih postignuća učenika i više ili manje uspješnog korištenja vremena.” (Kiper i Mischke, 2008, 79)

Kreativnost se smatra bitnom odrednicom u nastavi jer pridonosi mijenjanju tradicionalne i reproduktivnom znanju usmjerene nastave u humanističku, stvaralačku i otvorenu zajednicu (Koludrović, 2009). Stvaralačka nastava proizlazi iz želje za otkrivanjem nečeg novog, istraživanjem i originalnošću. Kreativna nastava je zapravo stvaralačka nastava. Kreativnu nastavu karakterizira visoka samostalnost učenika u procesima stjecanja znanja, a nastavnik ima ulogu motivirati, ohrabrivati, predlagati alternativne postupke, omogućava fluentnost ideja i stvara pogodno okruženje za istraživanje i rad na projektnim zadacima i rješavanjem problemskih situacija. Stevanović (2001) kreativnu nastavu definira kao skup pedagoško-psiholoških, organizacijskih i didaktičko-metodičkih mjera koje donose promjene u planiranju, organiziranju, realizaciji i elaboraciji odgojno-obrazovnog rada u kreativnim interakcijskim

odnosima nastavnika i učenika i aktivnoj participaciji nastavnih sadržaja i povezivanju škole i društvene sredine. U kreativnoj nastavi nema mjesta za strah jer ona uglavnom polazi od potreba i interesa samih učenika, spontana je i dinamična, raznovrsna i atraktivna te potiče i razvija individualne sposobnosti učenika. Nastavnik dobro poznaje individualne mogućnosti svakog svog učenika i teži da razvije njegove maksimalne mogućnosti u području za koje pokazuje najveći interes i za koje ima genetske dispozicije. Kreativna nastava je posebno važna i zbog toga što je učenik uistinu u središtu pozornosti i sudjeluje u kreiranju vlastitog općeg i posebnog razvoja u nekom području. Učeniku se omogućava razvoj samostalnosti, stjecanje osnovnih navika, sposobnosti i motiva za učenje i buduće cjeloživotno obrazovanje. Učenici postavljaju pitanja, postavljaju i provjeravaju hipoteze, analiziraju činjenice, otkrivaju kauzalne odnose, traže argumente, sve podvrgavaju sumnji i suprotstavljaju svoje stavove drugim s kojim se ne slažu. Bitna karakteristika kreativne nastave je zastupljenost divergentnih pitanja jer se takvim pitanjima iniciraju raznovrsni odgovori, potiče učenikova mašta i primjena misaonih operacija. (Kiper i Mischke, 2008). Kreativno učenje je najviši oblik učenja. To je učenje stvaralaštvom za stvaralaštvo. Kreativne sposobnosti razvijaju se kroz praktičnu primjenu (pisanjem priča, izvođenjem eksperimenata), a glavni zadatak nastavnika je pomoći djeci u razumijevanju tih procesa te ih podupirati da se pri obradi neke nastavne cjeline aktivno uključe i daju svoj doprinos (Perić, 2015).

3.2. Uloga kreativnosti u kvalitetnim školama

Kvalitetna škola je pedagoški pokret u kojem svi subjekti mogu zadovoljiti svoje temeljne potrebe, a njen cilj je rad bez prisile i neuspjeha (Lasić, 2015). Stjecanje temeljnih znanja i znanja radi zadovoljavanja potreba tržišta ne odgovara izazovima današnjeg društva kojemu su potrebni kreativni i svestrani pojedinci. Za kvalitetan nastavni rad potrebno je planiranje vremena, prostor i dosta truda kako bi se zadovoljile osnovne potrebe svakog učenika. „Svrha je kvalitetne škole uvjeriti učenike kako je škola mjesto gdje će, ako su voljni naučiti ono što se od njih traži, moći kvalitetno izgrađivati svoj rad, samog sebe a samim tim i poboljšati kvalitetu života” (Lasić, 2015, 6). Tijekom trajanja kvalitetne nastave potiče se interakcija svih subjekata u nastavi i poštuju se intelektualne, socijalne i razvojne potrebe svih učenika. Stevanović (2001) definira kvalitetnu školu kao organizacijsko intelektualnu, socijalnu i emocionalno kognitivno-afektivnu stvaralačku komunikaciju između svih subjekata nastavnog procesa, koja ima svrhu, pokretačke motive i ciljeve, medije i resurse pomoću kojih realizira planom i programom propisane sadržaje u cilju razvijanja učenikove ličnosti radi postizanja individualnog stvaralačkog maksimuma. Kvalitetna škola kao cilj svog djelovanja ima

razvijanje potrebe za stvaralaštvom učenika koji uvijek ima mogućnost da ju pokaže u nastavi, posebno tijekom istraživačkog učenja i rada na projektima. Istraživačke nastave nema bez stvaralačkih ideja koje su pokretač kreativnog djelovanja i bitna pretpostavka kvalitetne nastave koja kreativnost učenika usmjerava prema znanju prožetom kritičnošću, stvaralaštvom i upornim radom. Učenicima se ništa ne nameće te je najveći dio njihovog kreativnog djelovanja produkt njihove samomotiviranosti i stvaranja za sebe, a ne za ocjenu. Tijekom nastave koja potiče njihovu kreativnosti, učenici pokazuju želju za stvaranjem i učenjem te pronalaze nova i brža rješenja problemskih situacija.

3.3. Poticanje kreativnosti u nastavi

Poticajna okolina, obiteljska, vrtićka i školska, su bitne determinante razvijanja kreativnosti kod djece jer im takva okolina osigurava sigurnost, toplinu, oduševljenje i podršku. Stevanović (2003) naglašava kako poticajna okolina omogućava i uspješnu kooperaciju između djece i djece te djece i učitelja s ciljem uspješnog zajedničkog učenja uz uvažavanje individualnih razlika. On smatra kako je kroz proces učenja potrebno zadovoljiti individualne potrebe i interese učenika te poticati njihovu fleksibilnost u stilu izražavanja, a pravilnim izborom aktivnosti moguće je poticati kreativnost kod djece. Kreativnost u nastavi potiče učitelj koji stvara situacije kojima pobuđuje kreativan rad i spreman je s uvažavanjem se odnositi prema neuobičajenim pitanjima i idejama koje njegovi učenici iznose. Učitelj pitanjima i različitim aktivnostima izaziva znatiželju, radoznalost, istraživanje i manipuliranje idejama te hrabri učenike i pokazuje minimum važnosti nad greškama jer su greške sastavni, očekivani dio učenja. „Socijalno i emocionalno kompetentni nastavnici razvijaju podržavajuć i ohrabrujuć odnos sa svojim učenicima, usmjeravajući se na njihove snage i sposobnosti, uspostavljajući i provodeći smjernice ponašanja na način koji potiče intrinzičnu motivaciju, vodeći studente kroz konfliktne situacije, ohrabrujući suradnju između učenika, ponašajući se kao model za primjerenu te poštujuću komunikaciju i prosocijalno ponašanje” (Ninčević i Jurić, 2016, 251). Bognar (2004) naglašava kako je iznimno važno poticati kreativnost u osnovnoškolskim uvjetima kako bi se o kreativnosti, kroz sustav odgoja i obrazovanja, vodila sustavna briga o prisustvu divergentnog mišljenja na svim razinama odgoja i obrazovanja, ali i iz razloga da prethodna školovanja stvore poticaj i temelj daljnjem obrazovanju koje ih slijedi, a u kojemu će kreativnost imati sveprisutnu ulogu. Kreativnost u nastavi je moguće poticati, idućih 5 principa potiče kreativnost kod učenika:

- uvažavati neobična pitanja
- uvažavati maštovite i neobične ideje

- pokazati djeci da njihove ideje imaju vrijednost
- osigurati vrijeme u kojem se ne vrednuje
- spojiti evaluaciju s uzrocima i posljedicama (Torrance, 1965, prema Bognar, 2012).

Postoje i brojni drugi načini na koje se potiče kreativnost u nastavi, a Stevanović (2001) kao bitne ističe: organizaciju nastave, aktualnost i racionalizaciju. Nastava treba biti organizirana tako da svaki učenik tijekom njenog trajanja može izraziti svoju kreativnost, tj. u njoj pronaći sebe. Kako bi sama organizacija nastave koja će poticati kreativnost kod učenika bila uspješna potrebno je i ostvariti određene uvjete za kreativnost koji se odnose na pogodnu radnu klimu, prilike za kreativan rad i način vrednovanja kreativnosti u nastavi. Pogodnu radnu klimu karakterizira mali broj sukoba i niska razina ometajućeg ponašanja, primjereno izražavanje emocija, uvažavajuća komunikacija i efikasno rješavanje problema, podrška i razumijevanje individualnih razlika i potreba učenika (Ninčević i Jurić, 2016). Učenik se u školi, u svom razredu, treba osjećati radosno, slobodno i sigurno jer u takvim uvjetima postiže bolje rezultate, pokazuje volju i želju za stvaranjem, manifestira sve svoje stvaralačke potencijale. Bognar (2010) ističe da u školama koje njeguju kreativnost školsko osoblje tudi se smanjiti stres i anksioznost kod djece i kod sebe, proces se vrednuje više od proizvoda, uklanja se vremensko ograničenje, uspostavlja slobodno i otvoreno ozračje, a samoizražavanje se ohrabruje i cijeni, djeca se ohrabruju i da razmjenjuju ideje između sebe, a natjecanje i nagrađivanje se nastoji što manje koristiti. Kreativnost će postizati nove oblike ukoliko cilj rada nastavnika i učenika bude kreativnost. Racionalizaciju nastave nije moguće zamisliti bez kreativnog rada koji omogućava učenje i stvaranje novih stvari najbržim i najkraćim putem. Kreativan rad potrebno je neprestano poticati na svim razinama školovanja, koristiti suvremene metode rada i nastavna sredstva. Kreativnost će se uspješnije razvijati ako obuhvaća sva područja aktivnosti i tako se učenici pripremaju da se aktivno odnose prema događajima oko sebe, počevši od svoje zajednice. Odgoj za stvaralaštvo potiče sudjelovanje i oslobađa stvaralačku energiju.

3.4. Sputavanje kreativnosti u nastavi

Zadatak je odgojno-obrazovnog procesa da razvija kreativnost kod učenika i potiče njihov kreativan rad, ali to nije moguće ukoliko se nastava temelji na težnji obrade što više informacija koje se prezentiraju u gotovom obliku. Učenik, kao ni njegove potrebe, ne dolazi do izražaja jer uvjeti koje nudi odgojno-obrazovni sustav ne pokreću dječju maštu i oduzimaju volju za kreativnošću. U školi se gubi kreativnost jer se većinom učenicima nude nefunkcionalna znanja, u njoj se ne uči, već tumači i ispituje. Za uspješno razvijanje kreativnost u školi moraju raditi kreativni nastavnici te prostorni i materijalni uvjeti moraju biti zadovoljeni. Stevanović (2002)

kao neke od čimbenika koji sputavaju kreativnost u nastavi navodi: neprimjeren nastavnik koji želi poistovjetiti sve učenike, neadekvatan nastavni proces u kojem se učenike metalno pasivizira i preusmjerava pažnju na nevažne pojedinosti, nastavnikovo monolično prezentiranje gradiva za koje očekuje da bude u cijelovitosti i istim riječima naučeno i prezentirano, nedostatak sudjelovanja učenika u nastavnom procesu, tj. učenici ne izlažu svoje mišljenje, ideje itd. Kreativnost sputavaju i rigidni i autoritativni roditelji i nastavnici koji nameću svoje stavove, stroga pravila, upotrebljavaju silu, guše djetetovo izražavanje kreativnosti i samostalnost. Odrasli češće s odobravanjem reagiraju kada dijete pokaže napredno ponašanje nego kada se ponaša kreativno (nekonvencionalno) pa tako često ističu kako je dijete vrlo rano naučilo čitati ili pisati, dok rjeđe uočavaju njegovu kreativnost, sposobnost smišljanja novih ideja i sl. (Bognar, 2010). Zainteresiranost učenika slabi ukoliko dobivaju informacije u gotovom obliku, te ih to dovodi do pasiviziranja. „Središte pažnje u klasičnoj nastavi je stjecanje znanja u što većem opsegu bez obzira što će se takvo znanje kod znatnog broja učenika zadržati na razini reprodukcije, a ne na razini rješavanja problema.“ (Stevanović, 2002, 113). Gradivo ne smije biti ispred potreba učenika i kreativnost se ne smije gledati kao odvojeni proces, kao nešto što će doći samo od sebe. „Kreativnost najviše koči autoritet učitelja, koji i dalje forsira paradigme tradicionalne škole, kao što su jednoličnost i neučinkovitost“ (Zrilić i Košta, 2009, 162). Stevanović (2002) ističe kako je diktiranje jedna od najlošijih metoda nastavnog rada iako se uveliko koristi u nastavi, a nastavnici koji vrednuju učenikovo znanje po tome koliko se ono podudara sa izdiktiranim, sputavaju kreativnost učenika. U takvim uvjetima raste stres i anksioznost kod učenika od kojih se očekuju dobri rezultati koje je moguće postići samo na temelju prezentiranja izdiktiranog gradiva. Sudjelovanjem u nastavi koja koristi tu metodu učenici gube volju za učenjem, ne trude se, ne razvijaju svoju kreativnost te na kraju ne znaju iskoristiti vlastite intelektualne sposobnosti. Zadatak svakog nastavnika je poticati kreativnost učenika i koristiti raznovrsne metode nastavnog rada koje ne uključuju navedene čimbenike koji loše utječu na razvoj kreativnosti učenika. Negativna evaluacija, posebno kod mlađih učenika, gasi njihovu želju za kreativnim radom i potencijale te je stoga od iznimne važnosti da nastavnik traži pozitivne i značajne elemente u idejama i radovima učenika prije nego negativne. Kod brojnih učenika javlja se strah od neuspjeha i loših ocjena zbog očekivanja njihove okoline, roditelja, učitelja te je vrlo važno kako će nastavnik reagirati kada se susretne s takvom situacijom. Nastavnici se često susreću s učenicima koji postavljaju neobična pitanja i daju neobične odgovore na postavljena pitanja, a nastavnik kojemu je u cilju potaknuti kreativnost kod učenika takva pitanja i odgovore neće uzimati za zlo ukoliko nisu točni već će ih ohrabrivati. Učenici osjećaju zadovoljstvo kada nešto postignu sami i budu pohvaljeni, a sam

proces učenja postaje im inspiracija za stvaralaštvo. Nastavnik treba mijenjati način organizacije i realizacije nastavnih sadržaja u skladu s društvenim potrebama i promjenama koje sa sobom donosi informacijska tehnologija te nastavu transformirati u učenje, istraživanje i kreativnost učenika.

4. Kreativno djelovanje nastavnika i učenika

4.1. Kreativan nastavnik

Najbitnija pretpostavka za ostvarivanje zadataka odgoja i obrazovanja je kreativan nastavnik. Dobra nastava neprekidno potiče učenike na aktivnost, samostalnost i kritičnost. Kvaliteta i razvoj kreativnosti u nastavi najviše ovisi o nastavniku od kojega se traže stvaralačka umijeća i otvorenost za stvaralaštvo i fleksibilnost u radu. Uloga nastavnika je osobito izražena u osposobljavanju učenika za kreativnost u radu koje postiže dobro organiziranom nastavom. Bitno je da nastavnik vrši ispitivanja u svome radu, neprekidno ga mijenja, redizajnira, prilagođava promjenama i puno radi na sebi (Bognar, B., Bognar, L. 2007). Kreativnog odgajatelja i nastavnika treba stvoriti, ne samo za potrebe budućnosti, nego i sadašnjosti. Budućnost odgoja i obrazovanja je u promjenama, a promjene kreću od nastavnika. Nastavnik motivira svoje učenike, brine o njihovim osjećajima i potiče izražavanje mišljenja i kreativan rad. Stevanović (2003) smatra kako se kreativan nastavnik od ostalih razlikuje po stupnju aktivnosti, svestranosti, entuzijazmu, prihvaćenosti samog sebe, po fluentnosti ideja, jasnosti misli, neformalizmu, sklonosti avanturama mišljenja, strpljivosti, ustrajnosti, smislom za humor i rizik. Navodi i činjenicu da se ne može svaki nastavnik nazvati kreativnim, bez obzira izvodi li on nastavu dobro ili ne. Suvremeni nastavnici moraju se odreći konzervatizma i biti otvoreni prema novim metodama, inovacijama i spremni za prohvatanje fleksibilnih pristupa. Ključna zadaća suvremenog odgoja i obrazovanja je promicanje aktivnih stavova i kognitivne dječje kreativnosti, a samo je kreativan nastavnik sposoban probuditi kognitivnu radoznalost učenika i suočiti se s izazovima suvremenog odgoja i obrazovanja. On je spreman sam stvarati okvire, poticati na alternativna rješenja, provocirati ideje, tražiti objašnjenja, ukazivati na iskustva, pokazivati zadovoljstvo stvaranjem, fleksibilno upravljati sadržajem, prostorom i opremom i osiguravati prilike za učenike kako bi došli do novih iskustava i spoznaja. Kreativan nastavnik neprekidno se usavršava i ima želju poboljšati svoj rad, pokazuje ljubav prema nastavi i učenicima, stvara prijateljske odnose među učenicima i budi u njima želju za stvaralaštvom. Takvog nastavnika moguće je prepoznati već pri prvom susretu, kako mu je uređena učionica u kojoj održava nastavu, da li svojim radom privlači pažnju učenika i pokazuje maštovitost, daje li gotova znanja ili koristi druge metode kojima privlači pažnju učenika itd. Stevanović (1999) ističe kako je kreativan nastavnik u neprekidnom traganju za novim rješenjima, metodama i sredstvima rada, polazi od konkretnih uvjeta koje mijenja, prilagođava

ih, stvara nove i analizira sve okolnosti koje mogu doprinijeti uspješnijem radu i razvoju kreativnosti kod učenika.

4.2. Kreativan učenik

Budućnost škole i samog društva je u promjenama, a do pozitivnih promjena neće doći ukoliko škole kao glavni cilj ne postave razvijanje kreativnosti kod učenika i ne prilagode program kojim će to stvarno moći i ostvariti. Svaki učenik posjeduje kreativne sposobnosti u nekoj mjeri, ali kako ih ne bi izgubio, potrebno je omogućiti svakom učeniku slobodu izražavanja i pronalaska vlastitih rješenja. Učenici sve teže prihvaćaju tradicionalni sustav učenja, u školski sustav dolaze bogati raznim informacijama te prema tome, potreban im je način rada koji uvažava njihovu osobnost i potrebe za razvojem njihovih stvaralačkih sposobnosti i mišljenja. Kreativnost je uvijek pozitivna. Stevanović (1986) smatra kako kreativni ljudi stvaraju nove ideje koje razvijaju u nešto opipljivo i od drugih ljudi se razlikuju po postavljanju pravih pitanja, osjećajni su u znanju o svojim područjima rada i proučavaju mnogo važnije probleme od ostalih. Ako se u školama nastavni proces ne usmjeri na individualizaciju i to da svaki učenik ostvari svoj osobni maksimum u nekom području, ne može se govoriti o razvijanju učenikove kreativnosti i poticanju izražavanja kritičkog mišljenja. Stevanović (2003) tvrdi kako se kreativni učenici prepoznaju po bogatstvu ideja i već stečutim znanja, pronalaženju novih, alternativnih rješenja, razmišljanju o pojedinostima; pokazuju radoznalost, smisao za istraživanje, postavljaju pitanja, otvoreni su, uporni i strpljivi, vole eksperimentirati, ne vole rutinski rad, mijenjaju usmjerenost mišljenja, imaju razvijen smisao za humor, dosta čitaju i istražuju, uživaju u imaginativnim igrama. Kod učenika je potrebno neprestano poticati kritičnosti, slobodno iznošenje stavova i mišljenja, spontanosti i kreativnost u radu. „Kreativni učenici će više doći do izražaja ukoliko su osposobljeniji za samostalno istraživanje, korištenje različitih izvora znanja, ako brzo uočavaju problemske situacije, formuliraju stvaralačke hipoteze, koji vladaju metodama i tehnikama efikasnog učenja, kod kojih je pretežno izražen stav kao i pozitivna spoznajna sumnja. ” (Stevanović, 1999, 92). Kreativni učenici ne boje se pokazati svoju zainteresiranost za različite stvari, uvijek postavljaju pitanja kako bi mogli u potpunosti uživati u aktivnostima, skloni su samostalnom rješavanju zadataka i upotrebi već stečutim znanja u rješavanju zadataka i problemskih situacija. Iznimno je važno otkriti kreativne učenike i omogućiti im razvoj njihovih sposobnosti jer „stupanj stvaralačkih mogućnosti učenika ne zavisi samo od njihove darovitosti, spontanosti i intuicije, nego i od načina organiziranja odgojno-obrazovnog rada u cjelini, položaja učenika u nastavi, sistema motivacijskog postupka i sl. ” (Stevanović, 1999, 246). Svi navedeni čimbenici utječu na

učenikovu kreativnost, pomažu mu da reagira, doživljava, mijenja, daje novi oblik stvarima, postavlja stvaralačke hipoteze i razvija se u kreativno biće.

5. Zaključak

Kao što je navedeno brojnim primjerima, mnogi autori se zalažu za poticanje i razvoj kreativnosti u nastavnom procesu. Istraživanja su pokazala da odstupanjem od konzervativnih i klasičnih metoda nastavnici potiču kreativnost, ali i mnoge druge osobine kod svojih učenika. Budućnost školstva, ali i društva, leži u promjenama i u prihvaćanju različitosti, a upravo je kreativnost osobina koja obuhvaća sve to. Pored poticanja kreativnosti u odgojno-obrazovnoj sredini, vrlo je važno osvjestiti i širu javnost o važnosti iste za razvoj djeteta. Kao što je navedeno u radu, dijete svoj razvoj započinje u obitelji. Stoga, obitelj bi trebala biti prva koja će kod djeteta poticati kreativnost. Osim u obitelji i školi, kreativnost se treba poticati i od strane naše okoline kao što su prijatelji, ali i od strane drugih odgojno obrazovnih ustanova kao što je vrtić. U kreativnoj nastavi leže stvaralaštvo, maštovitost, samopouzdanje, nema mjesta strahu od neuspjeha i pada jer je svako rješenje koje podrazumijeva razmišljanje i kreativno izražavanje pozitivno. Učenici tako uče nešto novo, razvijaju svoje afinitete prema nečemu i podržavaju druge koji čine isto. Brojna istraživanja na temu kreativnosti imala su veliki doprinos za odgoj i obrazovanje te bi stoga kreativnost trebala ostati tema mnogih istraživanja čiji će rezultati zasigurno utjecati na pozitivan razvoj školstva, ali i same kreativnosti u nastavi.

6. Literatura

Amabile, T., M. (1996). *Creativity in context*. Boulder: Westview Press.

Arar, Lj., Rački, Ž. (2003). Priroda kreativnosti. *Psihologijske teme*, 12 (1), 3-22. Izvor s World Wide Web: zadnja posjeta 05.09.2019. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/12733>

Bognar, B., Bognar, L. (2007). Kreativnost učitelja kao značajna kompetencija nastavničke profesije. Izvor s World Wide Web: zadnja posjeta 10.01.2019. Dostupno na: [https://pedagogija.net/moodle/pluginfile.php/578/mod_page/content/56/Bognar_Bognar%20\(2007\)%20Kreativnost%20u%20c4%8ditelja.pdf](https://pedagogija.net/moodle/pluginfile.php/578/mod_page/content/56/Bognar_Bognar%20(2007)%20Kreativnost%20u%20c4%8ditelja.pdf)

Bognar, B. (2004). Poticanje kreativnosti u školskim uvjetima. *Napredak*, 2(14), 69-77. Izvor s World Wide Web: zadnja posjeta 10.01.2019. Dostupno na: <https://www.bib.irb.hr/665999>

Bognar, B. (2010). Škola koja razvija kreativnost. Izvor s World Wide Web: zadnja posjeta 07.09.2019. Dostupno na: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwjQoLntq8TkAhUJQkEAHRn6DLMQFjAAegQIAxAC&url=http%3A%2F%2Fwww.nastavnickovodstvo.net%2Findex.php%2Fcomponent%2Fphocadownload%2Fcategory%2F9-kreativnost%3Fdownload%3D81%3Akola-koja-razvija-kreativnost&usq=AOvVaw3wX-m7P83GQ7jxb5Xhhvr4>

Bognar, L. (2012). Kreativnost u nastavi. *Napredak*, 153(1), 9-20. Izvor s World Wide Web: zadnja posjeta 08.01.2019. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/82857>

Davis, G. (1982). *Creativity Is Forever*. Wisconsin: Badger Press.

Grgurić, N., Jakubin, M. (1996). *Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje*. Zagreb: Educa.

Jauk E., Benedek M., Dunst, B. i Neubauer A. C. (2013.). The relationship between intelligence and creativity: New support for the threshold hypothesis by means of empirical breakpoint detection. *Intelligence*, 41, 212-221.

Kiper, H., Mischke, W. (2008). *Uvod u opću didaktiku*. Zagreb: Educa.

Koludrović, Morana (2009), »Pitanja i zadaci u udžbenicima kao elementi poticanja divergentnog mišljenja«, *Pedagoški istraživanja*, 6(1–2), str. 179–190. Izvor s World Wide Web: zadnja posjeta 06.09.2019. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/118110>

Kunac, S. (2015). Kreativnost i pedagogija. *Napredak*, 156 (4), 423-446. Izvor s World Wide Web: zadnja posjeta 08.09.2019. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/166211>

Kvašček, R. (1976). *Psihologija stvaralaštva*. Beograd: Beogradski izdavački grafički zavod.

Lasić, K. (2015). Uloge nastavnika u tradicionalnoj i kvalitetnoj školi. *Putokazi*, UDK 37.014.5[3]. Izvor s World Wide Web: zadnja posjeta 09.09.2019. Dostupno na: <http://putokazi.eu/wp-content/uploads/2016/01/KL.pdf>

Ninčević, M. i Jurić, D. (2016). Uloga kompetencije kreativnosti i socijalne kompetencije u nastavi vjeronauka. *Obnovljeni život*, 71. (2.), 247-256. Izvor s World Wide Web: zadnja posjeta 08.09.2019. Dostupno na: <https://doi.org/10.31337/oz.71.2.8>

Perić, B. (2015). Kreativnost u nastavi. *Život i škola*, LXI (1), 145-150. Izvor s World Wide Web: zadnja posjeta 08.09.2019. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/152321>

Robinson, K. (2011). *Out of Our Minds: Learning to be Creative*. Oxford: John Wiley and Sons Ltd.

Runco, M. A. (2004.). Creativity. *Annual Review of Psychology*, 55(1), 657-687. Izvor s World Wide Web: zadnja posjeta 07.08.2019. Dostupno na: <http://people.wku.edu/richard.miller/creativity.pdf>

Srića, V. (2003.). *Kako postati pun ideja: menadžeri i kreativnost*. Zagreb: M.E.P. CONSULT.

Stevanović, M. (1999). *Kreatologija: znanost o stvaralaštvu*. Varaždinske Toplice: Tonimir.

Stevanović, M. (2001). *Kvalitetna škola i stvaralaštvo*. Varaždinske Toplice: Tonimir.

Stevanović, M. (2003). *Nastavnik, odgajatelj, umjetnik*. Varaždinske Toplice: Tonimir.

Stevanović, M. (2002). *Škola i stvaralaštvo*. Labin: MediaDesign.

Škrbina, D. (2013). *Art terapija i kreativnost*. Zagreb: Veble commerce.

Zrilić, S. i Košta, T. (2009). Učitelj – kreator izvannastavnih aktivnosti. *Magistra Iadertina*, 4 (1), 159-170. Izvor s World Wide Web: zadnja posjeta 06.09.2019. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/50945>

Zubčić, M. (2017). *Kurikulumsko strukturiranje izvannastavnih aktivnosti učenika srednjih škola* (Doktorska disertacija). Izvor s World Wide Web: zadnja posjeta 07.09.2019. Dostupno na: <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/8904/1/MILJENKO%20ZUBCIC-DOKTORSKI%20RAD.pdf>